

ВПЛИВ СОЮЗУ РУСЬКОГО НАРОДУ НА УСКЛАДНЕННЯ РОСІЙСЬКО-ЄВРЕЙСЬКИХ ВЗАЄМОВІДНОСИН НА ВОЛИНІ на початку ХХ ст.

З'ясовано національний склад населення Волинської губернії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Досліджено політику урядів щодо євреїв, які проживали у Російській імперії й на Волині. Проаналізовано роль чорносотенного СРН на ускладнення міжнаціональних відносин у цьому регіоні.

Ключові слова: Волинь, російсько-єврейські взаємовідносини, освіта, політична партія.

Выяснено национальный состав населения Волынской губернии в конце ХІХ – начале ХХ в. Исследовано политику правительств в отношении евреев, проживавших в Российской империи и на Волыни. Проанализирована роль черносотенного СРН в осложнении межнациональных отношений в регионе.

Ключевые слова: Волынь, русско-еврейские взаимоотношения, образование, политическая партия.

It was found ethnic composition of the population of Volyn province late 19 – early 20 century. Studied government policies in respect of Jews living in the Russian Empire and in Volyn

When analyzing the causes of complications of Russian-Jewish relations in Volyn thoroughly clarified political position regarding this ethnic group the black hundreds, the NRC and its role in complicating them. In the proposed study, special attention is paid to analysis of the reasons for the creation of «pale of settlement» for Jewish and its consequences Volyn, which was included in its membership. When settling peculiarities of representatives of this ethnic group in the region the significant role played by the government's policy of restricting Jewish land ownership. As a result, they were not able to buy land. These prohibitions began to operate with the 60-ies of the 19 century In consequence, most Jews were forced to settle in the cities and towns of the province, and given that they were the second largest ethnic group in the region, this has led to the fact that practically in all settlements of city type, they constituted the majority of the population.

Special attention in the study assigned to the government policy, which was aimed at discrediting members of this ethnic group in the eyes of the general public. One reason for this government policy was opposition to the landed aristocracy to strengthen the position of Jews in the economy, undermined the influence of the aristocratic circles and their dominance in economic and political life. It is in the growth of economic power, representatives of Jewish Industrialists part of contemporary aristocracy saw a threat to their rule.

In article for clarifying the causes and consequences of anti-Semitic propaganda, which was conducted by the members of the NRC in Volyn individual attention that besides the Jews under a barrage of unfounded criticism of the black hundreds were poles, German colonists, who were the majority of Protestants. One of directions of activity of the black hundreds, not only was the discrediting of representatives of other ethnic groups, and counteraction to any political structures, which acted against the Russian autocracy.

Another lever that successfully used the figures of the NRF in its ideological work to discredit members of other ethnic groups and religions in the eyes of the population was bringing into the ranks of the black hundred organization of Orthodox priests have increased their influence in Volyn.

It is proved that the activities of the NRC in the area of interethnic relations contributed to the complexity of the internal situation in Volyn, weakened and so weakened the Russian Empire on the eve of the First World War. Therefore, the activities of the NRC to a large extent influenced the complication of Russian-Jewish relations in Volyn region in the early 20th century

Keywords: Volyn, Russian-Jewish relations, education, political party.

Початок ХХ ст. у Російській імперії знаменувався визначальними подіями: світовою економічною кризою, поразкою у російсько-японській війні, російською буржуазною та соціалістичною революціями, Першою світовою війною тощо. У той період спостерігалось ускладнення міжнаціональних відносин у різних регіонах держави. Великою мірою це було зумовлено діяльністю монархічних політичних структур, що принесло нові випробування суспільству. Ті складнощі, що випали на долю населення України, воно, змогло витримати тільки згуртувавшись, створивши певні інструменти подолання кризових явищ у сфері міжнаціональних взаємовідносин.

Окремі питання досліджуваної проблеми присутні у працях Н. О. Щербак [3], Н. С. Івчик [4], І. Г. Самарцева [5; 9], М. Бармака [6], В. Кожінова [7], І. В. Омелянчука [8], Ю. В. Хитровської [10].

Шляхом використання першоджерел та наукових праць у статті об'єктивно проаналізовано роль Союзу руського народу (СНР) у посиленні міжетнічного протистояння на Волині на початку ХХ ст.

Досліджуючи суспільно-політичний розвиток Волині на початку ХХ ст., необхідно відзначити, що важливу роль у цьому відіграла поліетнічна структура населення регіону. Згідно даних першого російського перепису населення 1897 р. у губернії основну етнічну групу населення складали українці, на другому місці були євреї, третю поляки, далі німецькі колоністи, й лише після них – росіяни [1, с. VIII].

На початку ХХ ст. у краї ситуація не змінилася. Станом на 1912 р. у Волинській губернії проживало 3 815 тис. осіб у тому числі українців 2 658 тис., євреїв 548 тис. поляків, 343 тис., німців 195 тис., росіян 38 тис., й понад 30 тис. чехів. Представники інших етнічних груп, становили незначну кількість населення краю [2, с. 71].

Така ситуація пояснюється тим, що згідно «Положення про євреїв» було зафіксовано межі «смуги осілості» євреїв й узаконило обмеження щодо них [3, с. 24-25], а територія Волині саме входила до цієї «смуги осілості». У другій половині ХІХ ст. у результаті громадянської емансипації євреїв, які сконцентрували у своїх руках значні капітали, що

почало загрожувати імперії неконтрольованими буржуазними перетвореннями. Зростало незадоволення великої земельної аристократії проникненням єврейського елемента в сферу ринкових відносин, а також представників корінних етногруп високою конкурентоздатністю єврейської середньої буржуазії. Внаслідок це призвело до посилення антисемітських настроїв у суспільстві [3, с. 25]. Тоді ж було видано ряд обмежувальних законів у сфері єврейського землеволодіння.

Таким чином, проблема єврейського землеволодіння стала ще однією сферою обмежувальної політики російської влади щодо представників цієї етнічної групи населення. Досить актуальним це питання стало після польського повстання 1863 р. Обмеження, які стосувалися поляків не оминули й євреїв, оскільки імперський уряд вважав, що вони були співучасниками й допомагали полякам під час повстання. Як результат було видано положення 5 березня 1864 р. про пільги та грошові позики під час придбання казенних маєтків у Західних губерніях. До купівлі та оренди земель не допускалися поляки та євреї, останні мали право бути винокурами та орендарями корчем. Указ 10 липня 1864 р. забороняв усім євреям купувати землі у поміщиків і селян відомчих губерній Київського генерал-губернаторства. Натомість закон від 26 квітня 1862 р. дозволяв євреям купувати ті поміщицькі землі, в яких було припинено обов'язкові відносини з селянами. Аналогічно селянам також заборонялося надавати в оренду землі євреям. Органи влади вважали, що після отримання землі у користування, єврейське населення робило усе можливе для того, щоб ці землі залишалися в їх власності. Наприклад, у Подільській губернії під час отримання земельних наділів в оренду від селян, євреї під час підписання договорів оренди отримали ці землі у власність. У зв'язку з цим місцева адміністративна влада «висловлювала думку про шахрайство з боку євреїв». Тому купівля, а селянами продаж, євреям земельних наділів у Західному краї вважалися кримінальним злочином, за який обидві сторони несли кримінальну відповідальність [4, с. 254].

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. євреї намагалися отримати вищу освіту, щоб

покинути «смугу осілости», але у той час з'явилися обмежувальні процентні норми при їх вступі до вищих навчальних закладів імперії [3, с. 25]. Адже абсолютна більшість вищих навчальних закладів, які в той час функціонували у Російській імперії знаходилися поза «смугою осілости» євреїв.

Однією з важливих причин, яка вплинула на посилення антиєврейських настроїв у тогочасному суспільстві було те, що на початку ХХ ст. активізувалося єврейське політичне життя, яке багато в чому було зумовлене імперськими політичними реаліями. На українських землях з'явилися нові ідейні напрями, що призвело до міжпартійних суперечок у середині цієї етнічної групи. Адже представники єврейства *«брали участь у діяльності політичних партій, багато з них вступило до РСДРП, партій есерів та кадетів»* [3, с. 26].

Отже, впродовж другої половини ХІХ – на початку ХХ ст. у Російській імперії спостерігалось посилення антисемітських настроїв, що знайшло своє відображення у ряді законів. Поряд із цим у губерніях в Україні, особливо у тих, що входили до «смуги осілости» євреїв окремими політичними структурами було розпочато комплекс антиєврейських пропагандистських заходів, які носили відверто антисемітський характер, найбільш активно у цьому напрямі діяли чорносотенні організації.

На початку ХХ ст. на території Волині, євреї становили другу за чисельністю етнічну групу населення. Вони проживали у всіх повітах губернії. Враховуючи урядові обмеження, щодо заняття сільським господарством та правом землеволодіння, вони здебільшого селилися у містах та містечках. У повітових містах тогочасної Волині євреї становили більшість населення. Наприклад, у Новограді-Волинському станом на 1912 р. проживало 20,8 тис. осіб, з яких євреїв було 10,8 тис. осіб, у Староконстантинові з 20 тис. осіб – 11,8 тис. були євреї [2, с. 68-71].

Щодо роду занять представників цієї етнічної групи то у промисловості в «смугі осілости» було зайнято близько третини єврейського населення, 10 % – робітники, до 20 % кустарі-ремісники, до 5 % власники дрібних підприємств, торгівлею займалося понад 40 %, на державній службі та займалися

«вільними професіями» (лікарі, юристи, літератори тощо) – 5 % і наймити, службовці приватних компаній, поденники – близько 5 %, а решта – служителі культу, військово-службовці та особи *«без певних занять, лави яких часто поповнювалися за рахунок торговців, посередників, орендарів, що збанкрутували»* [5, с. 27].

На рубежі ХІХ – ХХ ст. у «смугі осілости» формувалася соціальна структура єврейського населення, яка суттєво відрізнялася від структури інших етносів. Ці відмінності стосувалися переважно ролі євреїв у невиробничій сфері й тягнули за собою цілу низку проблем соціально-політичного змісту, насамперед живили підґрунтя міжетнічних конфліктів. У зв'язку з цим *«дуже часто єврей-лихвар, торговець уособлював для українського селянина, російського робітника причини злиденного буття, соціальної несправедливості. Заохочувала ці настрої й офіційна влада, спрямовуючи соціальне незадоволення у вигідне їй річище»*. Саме тому в Україні було створено сприятливе підґрунтя для діяльності чорносотенних рухів однією з ідеологічних засад яких було юдофобство [5, с. 25].

Щодо Волині то у цьому регіоні України євреї домінували не лише у торгівельній сфері, а й становили більшість ремісників регіону. Починаючи з середини ХІХ ст., кількість ремісників-євреїв у Волинській губернії неухильно зростала. У результаті їх стало втричі більше ніж ремісників-християн [6, с. 133].

Таким чином, наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. у губерніях, в яких знаходилася «смуга осілости» євреїв почали зростати тенденції до посилення антиєврейських настроїв, які вдало підігрівалися офіційною пропагандою. Одним із чинників, який використовувався у цій сфері владою був рід занять євреїв. Тому офіційна влада намагалася створити образ єврея-лихваря чи торговця, який живе коштом українських селян чи російських робітників і винен у всіх їхніх економічних негараздах. Така позиція мала чітко окреслену мету: перекласти вину, особливо у «смугі осілости» на євреїв за низький рівень життя селян і робітників.

Після видання Маніфесту 17 жовтня 1905 р. на території Російської імперії розпочали

свою діяльність ряд політичних партій і громадських організацій, які мали можливість діяти легально. Як одна з форм активної протидії розповсюдженню революційних рухів активізували свою діяльність чорносотенні монархічні організації. Восени 1905 р. було утворено Союз руського народу (СРН) [7, с. 102]. Незабаром після свого утворення ця політична структура зайняла лідируючі позиції у чорносотенному монархічному русі. У першому пункті Статуту було наголошено, що «СРН ставить собі за мету розвиток національної руської свідомості й місцевого об'єднання людей всіх станів для спільної боротьби на користь нашої дорогої вітчизни – Росії єдиної і неподільної» [8, с. 24]. Членами цієї чорносотенної організації могли бути лише «природні руські люди». Щодо «іногородців» то їм надавався шанс стати членами СРН за особливі заслуги перед самодержавством, але «Євреї у члени Союзу ніколи допущені бути не можуть» і далі наголошувалося, що коли євреї навіть стане християнином він не може стати членом СРН. Очолив СРН А. І. Дубровін [8, с. 24-25].

У зареєстрованому 7 серпня 1906 р. доопрацьованому Статуті було наголошено, що СРН не робить «ніякої різниці ніж великоросами, білоросами й малоросами». Така постановка питання відносно членства, поєднана з значною підтримкою цієї структури з боку православного духовенства зумовила досить швидке зростання впливу й лав цього політичного чорносотенного угруповання. В Україні відділи СРН було утворено у Волинській, Катеринославській, Київській, Таврійській, Херсонській та Чернігівській губерніях. Загалом вони об'єднували понад 190 тис. членів – майже половину загальної кількості членів СРН [9, с. 91].

Остаточна програма СРН була сформульована у документі під назвою «Російському народу», який був прийнятий I Всеросійським з'їздом уповноважених відділів партії 2 вересня 1906 р. У програмі окремо наголошувалося, що однією з цілей діяльності СРН є виселення євреїв за межі Росії, у зв'язку з чим до уряду висувалася вимога обмежити їхні громадянські права, позбавити можливості займати посади в органах влади, займатися торгівлею та підприємництвом [9, с. 92].

Отже, у програмних документах цього політичного угруповання щодо членства було наголошено, що ні за яких умов євреї не можуть бути членами СРН. Перебуваючи на позиції захисту інтересів самодержавства та обґрунтовуючи концепцію пріоритету єдиної й неподільної Росії, вони намагалися дискредитувати в очах широких верств населення «іногородців». Особливо войовничо ця чорносотенна організація була налаштована проти євреїв, пропагуючи ідеологію відвертого антисемітизму. Щодо відділів СРН, які функціонували на території Волині, то крім антисемітської пропаганди вони проводили антипольську та антинімецьку діяльність.

Варто відмітити, що у Волинській губернії у сфері міжнаціональних відносин ситуація була складною. Офіційна влада, як уже зазначалося вище, намагалася звинуватити євреїв-лихварів і корчмарів у всіх економічних негараздах українських селян чи робітників.

Ключову роль, яка вплинула на швидке зростання чисельного складу й організаційної мережі СРН на Волині відіграло православне духовенство. Так, згідно даних Волинського губернатора станом на початок 1907 р. у губернії було створено понад 600 відділів та підвідділів СРН. А наприкінці того ж року вже діяло 434 відділи та 654 підвідділи СРН, які об'єднували у своїх лавах понад 105 тис. осіб [10, с. 336]. Така ситуація пояснюється тим, що з понад 1 000 відділів та підвідділів, які функціонували на Волині у 1907 р. 300 очолювали служителі культу. Розбудова організаційної мережі поєднана з швидким зростанням чисельності цієї чорносотенної організації на Волині було великою мірою продиктована пропагандистською роботою православного кліру, який намагався залучити до лав СРН селян. Часто після богослужінь парафіяльні священнослужителі-члени організації у своїх проповідях пропагували ідеї СРН, які, враховуючи низький освітній рівень тогочасного селянства краю, часто потрапляли на потрібне підґрунтя.

Почаївська Лавра у той час стала центром чорносотенного руху на Волині, а її архімандрит Віталій (Максименко) був лідером місцевих чорносотенців [10, с. 340]. Саме у друкарні Почаївської Лаври видавалася

велика кількість видань, на сторінках яких не лише пропагувалася ідеологія СРН, а багато публікацій мали відверто антисемітський характер, одночасно були спрямовані й проти німецьких колоністів-протестантів та поляків-католиків.

Одним із таких видань був «Почаївський листок». На його сторінках відверто пропагувалися ідеї СРН, доводилося до відома читачів про «успіхи» цієї організації у розбудові своєї мережі. Значна частина статей опублікованих у ньому носила відвертий юдофобський характер.

В одній із них під назвою «Що гірше – жид чи німець?» автор акцентував увагу на тому, що тогочасна Європа не приймала ніяких заходів проти зростання могутності Кайзерівської Німеччини та посилення позицій євреїв в економічній та політичній сферах. Автор обґрунтовував свою позицію, яка співпадала з доктриною СРН, що зростання економічної сили єврейських промисловців та їх політичних впливів загрожує Європі великими негараздами насамперед у політичній площині [11, с. 6].

В іншій публікації було піднято питання про доцільність примусового виселення євреїв, яких багато проживало на залізничній станції Маневичі Луцького повіту, а згідно тогочасного законодавства вони не мали права там селитися. Автор статті член СРН зосереджував увагу на тому, що *«ці євреї як звичайно, приносять велику шкоду місцевому селянському населенню, бо євреї, на обманувши, не може жити»*. І далі зазначалося, що окремих євреїв, які проживали у цьому населеному пункті поліція примусово виселила, однак вони *«через три дні після виселення знову повернулися у свої старі квартири»*. Окрема увага акцентувалася й на тій обставині, що поліція здебільшого виселяла тих євреїв, які були незаможними, а заможних як правило не зачіпала, зокрема, І. Перельмутер, котра володіла торгівельним закладом [12, с. 23].

Ряд публікацій аналогічного змісту, які вийшли на сторінках «Почаївського листка» стосувалися євреїв, що проживали в інших губерніях України. Наприклад, про ситуацію, що була у м. Ржищеві (Київська губернія) писалося *«Щоденно там єврейські кабачки переповнені молоддю: царує розпушта і*

пияцтво», й далі лунав заклик до членів СРН *«Складемо ж із себе одну мітлу й виженемо з Росії все сміття, всю єврейську»* [13, с. 23].

Таким чином, на сторінках цього видання, проводилася відверта антисемітська пропаганда. Автори антиєврейських публікацій намагалися переконати читачів, що саме євреї несуть загрозу не лише Росії, а й Європі. Одночасно з цим у дусі ідеології СРН неодноразово лунав заклик про доцільність примусового виселення цієї етнічної групи за межі Російської імперії.

Напередодні виборів до IV Державної думи антиєврейська пропаганда у цьому виданні ще більше посилилася. Окрема увага була зосереджена на тому, що вони хочуть добитися внесення змін до виборчого законодавства імперії, й таким чином, обмежити владу імператора, шляхом уведення конституції та повернення до виборчого закону 1905 р. З цього приводу наголошувалося *«Якщо перші дві й третя Думи не встигли надати прерогатив державної влади та інших повноважень жидам й іногородцям і зробити з землі руської неруську, то саме цього єврей чекають від четвертої Думи»* [14, с. 17-18].

Отже, члени СРН, на сторінках цього видання у контексті своєї ідеологічної доктрини звинувачували євреїв у тому, що вони намагаються змінити державний лад Російської імперії та добитись обмеження влади імператора шляхом переходу від абсолютної до конституційної монархії, де влада була б у руках не росіян, а «іногородців».

Впродовж наступних років позиція цієї чорносотенної організації щодо євреїв залишалася незмінною. Так, в одній із статей під назвою «Шлях до спасіння від єврейського засилля» було наголошено на доцільності того, щоб по-перше, звернутися з проханням до російського імператора про доцільність викладання у школах *«єврейської науки»*. Це потрібно було зробити у зв'язку з тим, що саме євреї винуваті у всіх негараздах, які існують у державі. По-друге, потрібно просити імператора відмінити на користь православ'я Маніфести від 17 квітня 1905 р. і 17 жовтня 1905 р. *«Замість свободи слова і друку має бути встановлена сурова цензура та видано закон, згідно якого всі друковані видання мають бути праві, та*

православні». Коли якийсь журнал чи газета будуть публікувати «антиморальні чи антипатріотичні» матеріали то вони «негайно мають бути покарані чи закриті назавжди, чи поки не виявлять бажання працювати в Славу Божу, на користь Церкви, Царя і Вітчизни. Таким чином, відразу припиниться розливатися по обличчю землі руської потік атеїзму та космополітизму» [15, с. 7-8].

Як бачимо, члени цієї чорносотенної організації стояли на платформі необхідності відміни маніфесту про свободу совісті, введення сурової цензури для всіх друкованих видань в імперії. Цим самим вони намагалися протидіяти проявам опозиційності і прагнули припинити будь-яку діяльність своїх опонентів, особливо тих, які були їхніми ідеологічними опонентами.

Публікації антиєврейського спрямування у той період були поміщені практично у кожному номері «Почаївського листка». Їх дослідження та аналіз дозволяють стверджувати, що антиєврейський, а також антикатолицький і антипротестантський акценти у діяльності СРН відігравали важливу роль. Зображаючи себе захисниками інтересів руських, насамперед православних, чорносотенці звинувачували у всіх негараздах, які були у тогочасному суспільстві, «іногородців»,

а себе виставляли захисниками інтересів православних. Вони намагалися сформувані у свідомості широких верств населення, яке у своїй більшості було неграмотним, «культ справедливого і доброго імператора», який піклувався про простих людей, чому саме євреї, поляки, та члени соціалістичних партій, мовляв, активно протидіяли. Така політика та підтримка з боку владних структур, поєднана з залученням до справи православного духовенства, зумовили швидке зростання впливів СРН на Волині напередодні Першої світової війни.

Таким чином, чорносотенний СРН перебував на платформі вірності ідеалам російського самодержавства, зображав себе захисником інтересів православної віри. Одночасно чорносотенці піддавали нищівній і безпідставній критиці не лише своїх політичних опонентів, а й представників інших етнічних груп, які проживали у краї. Насамперед це стосувалося євреїв, поляків-католиків та німецьких колоністів. Все разом це зумовлювало ускладнення міжнаціональних і міжконфесійних взаємовідносин у краї та сприяло загостренню внутріполітичної ситуації в державі, що загалом негативно відобразилося на політичному житті імперії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Первая всеобщая перепись населения Российской империи. – Т. VIII. Волынская губерния. – Спб., 1904. – 281 с.
2. Памятная книжка Волынской губернии на 1914 год. – Житомир : Волынская губернская типография, 1913. – 549 с.
3. Щербак Н. О. Особливості національної політики Російського уряду на Правобережній Україні наприкінці XVIII – на початку XX ст. : автореф... дис... доктора іст. наук / Надія Олександрівна Щербак. – К. : Київський національний університет ім. Т. Шевченка, 2006. – 38 с.
4. Івчик Н. С. Єврейське питання у Російській імперії в період ліберальних реформ 60 - 70-х років XIX століття / Н. С. Івчик // Проблеми розвитку соціально-економічних систем: Матеріали Першої регіональної міжвузівської науково-практичної конференції. – Київ-Дубно, 2010. – Вип. 1. – С. 253-255.
5. Самарцев І. Г. Євреї в Україні на початок XX ст. / І. Г. Самарцев // Український історичний журнал. – 1994. – № 4. – С. 19-29.
6. Бармак М. Німецьке, чеське та єврейське населення Волинської губернії (1796 - 1914 рр.) / Микола Бармак. – Тернопіль, 1999. – 208 с.
7. Кожинів В. «Черносотенцы» и Революция (загадочные страницы истории) / Вадим Кожинів. – Изд. 2-ое доп. – Москва, 1998. – 231 с.
8. Омелянчук И. В. Черносотенное движение на территории Украины (1904 - 1914 гг.) / И. В. Омелянчук. – К. : НИУРО, 2000. – 168 с.
9. Самарцев І. Г. Чорносотенці на Україні (1905 - 1917 рр.) / І. Г. Самарцев // Український історичний журнал. – 1992. – № 1. – С. 90-98.
10. Хитровська Ю. В. Участь християнських конфесій у суспільно-політичному житті України наприкінці XVIII – на початку XX ст. / Ю. В. Хитровська. – К. : Вид-во Європейського університету, 2011. – 472 с.

11. Де-Витте Е. Что хуже – жид или немец? / Елисавета де-Витте // Почаевский листок. – 1912. – 25 февраля. – № 15. – С. 6.
12. Горбик И. Сильно присосались, никак не оторвёшь / И. Горбик // Почаевский листок. – 1911. – 4 июня. – № 19. – С. 23-24.
13. Ровинский А. Д. Поразительное суждение / А. Д. Ровинский // Почаевский листок. – 1911. – 4 июня. – № 19. – С. 25.
14. Лозунг Волыни // Почаевский листок. – 1911. – 2 августа. – № 27-28. – С. 17-18.
15. Путь к спасению от жидовского засилья // Почаевский листок. – 1912. – 12 марта. – № 6. – С. 7-8.

Рецензент: Котляр Ю. В., д.і.н., проф.
Smoliński Aleksander, dr hab., prof.

© Цецик Я. П., 2014

Дата надходження статті до редколегії 03.04.2014 р.